

I.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
No:36 (Mart 2007)

TÜRKİYE DİSTİCARETİNDE ÜRÜN VE ÜLKE BAZINDA YOGUNLASMA: 1980–2005 DÖNEMİ ÜZERİNE KARSILASTIRMALI BİR ANALİZ

Levent KÖSEKAHYAOĞLU*

Özet

Bu çalışmada 1980–2005 döneminde Türkiye dış ticaretinde ürün bazlı yoğunlaşmada ortaya çıkan gelişmeler incelenmiştir. Çalışmanın temel amacı, 1980 dış ticaret serbestisi programı ve 1996 Gümrük Birliği Antlaşmasının Türkiye'nin ihracat ve ithalatının ürün çeşitliliği üzerindeki muhtemel etkilerini analiz etmektir. Türkiye dış ticaretinde ürün ve ülke bazlı yoğunlaşmada yaşanan değişimi değerlendirmede Gini-Hirschman yoğunlaşma indeksi kullanılmıştır. Elde ettiğimiz sonuçlara göre, özellikle 1980'li yılların başlarında Türkiye ihracatının ürün çeşitliliğinde önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Gümrük Birliği Antlaşmasının 1996'da yürürlüğe girmesiyle, Türkiye ithalatının ürün dağılımında sadece küçük bir değişim yaşanırken ihracatın yapısında çok önemli değişiklikler yaşanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ticaret liberalizasyonu, ürün yoğunlaşması, Gini-Hirschman indeksi.

Product And Country Concentration In Turkey's Foreign Trade: A Comparative Analysis Over 1980–2005 Period

Abstract

This study examines the developments in Turkey's trade concentration over the period between 1980 and 2005. The main objective of the work is to analyze whether the 1980 trade liberalization program and the 1996 Customs Union Agreement had any effect on concentration of Turkey's exports and imports. We use Gini-Hirschman concentration index to evaluate the changes in both product and country concentration of Turkey's foreign trade. Our results suggest that there have been remarkable changes in export concentration of Turkey particularly at the beginning of the 1980's. We also find that after implementation of the 1996 Customs Union Agreement, the structure of Turkey's export concentration changed dramatically, while there were only minor adjustments in concentration of imports.

Keywords: Trade liberalization, product concentration, Gini-Hirschman index.

* Yrd.Doç.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.

GIRIS

24 Ocak 1980'den itibaren uygulanan ihracata dayali ve disa açık politikanin sonucu olarak, Türkiye'nin dis ticaret yapısında oldukça önemli değisiklikler ortaya çıkmıştır. Bu değişim temel olarak dis ticaretin sadece toplam hacmini değil, aynı zamanda sektörel ve coğrafi dağılımını da büyük ölçüde etkilemiştir. Korumacılığın azaltılmasına ve uluslararası uzmanlaşmaya dayali bir büyüme stratejisinin izlendiği bir dönemde, Türkiye'nin dis ticaret yapısında ortaya çıkan bu değişim, aynı zamanda ülkenin genel ekonomik yapısında ve rekabet gücündeki köklü bir dönüşümün göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Bu bağlamda, ihracatin ürün dağılımında geleneksel sektörlerden katma değeri daha yüksek olan ileri teknoloji ürünlerine doğru bir kayma, ya da coğrafi dağılımda geleneksel pazarlardan daha yüksek satın alma gücü olan pazarlara doğru bir yönelim, ülkenin gelişmişlik düzeyinin artışı açısından pozitif gelişmeler olarak görülmektedir.

Çalışmanın temel amacı, dis ticaretin serbestleştirildiği 1980 sonrasında ve özellikle AB ile gümrük birliğine geçilen 1996 sonrası dönemde, Türkiye'nin dis ticaret yapısında ortaya çıkan değişimi dis ticaret hacmi, ticaretin sektörel ve coğrafi dağılımı ve özellikle ürün çeşitlenmesi açısından incelemektir. Dis ticaretin sektörel ve ülke bazlı incelemesinde, Gini-Hirschman yoğunlaşma indeksi kullanılacak ve 1996 sonrası dönemde Türkiye'nin dis ticaretine konu olan ürün ve ülke dağılımında bir çeşitlenme olup olmadığı değerlendirilecektir.

1.-Yogunlaşma Kavramı Üzerine Teorik Analiz

1.1.- 'Dis Ticaret-Büyüme' İlişkisi ve Yogunlaşma

Literatürde ihracat, ihracatin çeşitliliği (export diversification) ve disa açık büyüme politikalarının iktisadi büyümeye hız kazandıracığı yönündeki tartışmalar uzun süredir devam etmektedir. Fakat, uygulamalı çalışmalardan elde edilen sonuçların sadece bir bölümü 'ihracata dayali büyüme modeli'ne (export-led growth model) yönelik teorik tezleri destekler görülmektedir. Bu konuda Jung ve Marshall (1985), Greenaway ve Sapsford (1994), Dhananjayan ve Devi (1997) ve son olarak Giles ve Williams (2000a, 2000b) tarafından yapılan uygulamalı çalışmalarda, ihracata dayali büyüme hipotezine yönelik genel ve net bulgulardan ziyade, sadece belirli ülke ve sektörlerle özgü sonuçlar elde edilmmiştir.

Dis ticaretin serbestleştirilmesi ve iktisadi büyüme arasındaki pozitif ilişki, ihracat artisinin büyüme hızlandıracığı görüşü üzerine kuruludur ve bu konuda farklı mekanizmalar öne sürülmüştür. İlk olarak, ihracattaki bir artisin ihraç edilen ürünlerde uzmanlaşmayı teşvik edeceği ve bunun sonucunda ihracatçı sektörlerde verimlilik ve etkinlik seviyesinin artacağı düşünülmektedir. Bunun dışında, ihraç mallarına olan talep artisinin ölçek ekonomilerinden kaynaklanan faydaları açığa çıkaracağı ve ölçeğe göre artan getirilerden yararlanmayı mümkün kılacağı savunulur. Michaely (1977), Balassa (1978) ve Bahmani-Oskooee (1993) tarafından yapılan çalışmalarda, her ne kadar ihracat artışı ile iktisadi büyüme arasında bir

nedensellik iliskisine rastlansa da, sonuçların ülkelere göre büyük oranda degistigi ortaya konulmuştur¹.

Dis ticaretin büyüme üzerindeki etkileri analiz edilirken, disa açıklığın ülkelerin teknolojik yapısını nasıl etkileyeceği de dikkate alınır. Bu konuda öne sürülen farklı mekanizmalardan ilki, dis ticaret kanaliyla ülkeler arasında teknoloji ve bilgi transferinin mümkün hale gelmesi ve bunun sonucu olarak ülkelerin yaparak öğrenme ve daha iyi yönetim uygulamaları sayesinde gelişmiş teknolojilere sahip olabilmeleridir (Ben-David and Loewy 1998). Ayrıca, ticaretin serbestleştirilmesi ile ülke içinde rekabet düzeyinin artacağı, firmaların yenilikçi faaliyetleri hızlandıracağı ve bunun bir bütün olarak ekonomik büyümeyi artıracığı öne sürülmüştür. Young (1991) ise, yerli üretim yapılarına yeni teknolojilerin uyarlanmasında yetersizliklerin olması durumunda, dis ticaret yoluyla ülkelerin teknolojik düzeylerini artırabilme kapasitelerinin sınırlı olacağını ifade etmiştir.

Dis ticaretin serbestleşmesinden beklenen etkiler sadece iktisadi büyüme ile sınırlı değildir. Ticaretin önündeki engellerin kaldırılması sonucunda ihracatın sadece hacminde değil, aynı zamanda ürün ve pazar dağılımında da giderek daha fazla önem kazanan değişiklikler ortaya çıkacaktır. Disa açılan ülkelerin daha hızlı büyüyeceği yönündeki beklentiye ek olarak, ekonomik büyümenin ihracatın yapısal değişimi, ürün ve ülke çeşitlenmesi ile de doğrudan bağlantılı olduğu tezi son dönemde oldukça sık olarak öne sürülmektedir (Erlat 1993, Erlat ve Sahin (1998), Yıldız ve Delice (2001). Bu nedenle, ihracatın ürün çeşitliliği ile ihracat gelirleri ve ihracat yapısının istikrarı arasındaki ilişki detaylı olarak irdelenmiş ve istikrarlı bir ihracat yapısının hem ihracatı hem de ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyeceği görüşü ağırlık kazanmıştır².

1.2.- Ürün Yoğunlaşmasını Açıklayan Faktörler

Ülkeler arası ürün yoğunlaşması derecelerinde görülen farklılıklar birkaç nedene bağlı olarak ortaya çıkabilir. Literatürde bu faktörler ekonomik gelişme derecesi, sanayileşme derecesi, ülkenin coğrafi konumu ve ekonomik büyüklük olarak sayılmaktadır. Bu faktörlerle ürün yoğunlaşması arasındaki ilişki aşağıdaki şekilde özetlenebilir.

a.- Ekonomik Gelişme Derecesi:

Ekonomik gelişme derecesi arttıkça normal olarak üretimdeki çeşitlilik de artmakta ve bunun sonucu olarak ihracatın da çeşitlenmesi beklenmektedir. Michaely (1962:13) tarafından 44 ülke için yapılan çalışmada ihracat yoğunlaşma katsayıları analiz edilmiş ve gelişmiş ekonomilerin ihracat yapılarının daha çeşitlenmiş olduğunu saptamıştır. Bu çalışmada 1954 yılı için az gelişmiş ülkelerdeki ortalama yoğunlaşma katsayısı 55,8 iken, gelişmiş ülkeler için hesaplanan katsayı 31,1'e düşmüştür. Birleşmiş Milletler tarafından 1968 yılında

¹ Bu konuda genel bir literatür taraması için bak Edwards (1993).

² Lall (2000:5) tarafından liberal dış ticaret politikalarının sonucu olarak, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının özendirilmesiyle ülkelerin ihracat ettikleri ürünlerin çeşitliliği arasında pozitif bir ilişki olduğu gösterilmiştir. Ayrıca, Singapur ve İrlanda örneklerinde olduğu, Türkiye'nin de bu tür yatırımları teşvik etmesinin oldukça yararlı etkileri olabileceği öne sürülmüştür.

yapılan çalışmadan elde edilen sonuçlar da bu görüşü desteklemektedir. (Dura 1982:16)

b.- Sanayilesme Derecesi:

Ihracatin yogunlasma katsayisini belirleyen bir diger faktör ülkenin sanayilesme derecesidir. Bir ülkenin sanayilesme derecesinin artmasi ve milli gelir içerisinde tarım ürünlerin payinin düşmesiyle o ülkenin ihracatındaki mal çeşidinin artmasi beklenmektedir. Her ne kadar ilk bakista ekonomik gelismislik derecesi ile sanayilesme derecesi benzer kriterler olarak gözükse de, Michaely (1962) bu iki kavram arasında önemli farklılıklar olabilecegini Avustralya ve Japonya örneğini vererek açıklamıştır. Avustralya’da kisi basina gelirin yüksek oldugu ve önemli bir tarım sektörüne sahip olması nedeniyle ihracatinin yogunlasma derecesinin de büyük oldugu, fakat Japonya’nin endüstrileşmiş ve ihracati çeşitlenmiş olmasına rağmen analiz yapıldığı 1954 yılı itibariyle kisi basina geliri nispeten düşük bir ülke oldugu görüşü savunulmuştur.

c.- Coğrafi Konum:

Bir ülke coğrafi bakımdan dünya ticaret merkezlerine ne kadar yakınsa, ihracatinin da o kadar çeşitlenmiş olması beklenmektedir. Avrupa ve Avrupa dışındaki ülkeler ve Avustralya’dan demir cevheri ithal ederek çelik üreticisi ve ihracatçisi durumuna gelen Japonya’nin durumu bu görüşü açıklamada bir örnek gösterilmektedir. Bu savin altında yatan temel dayanak, dış ticareti açıklamada ulaştırma masraflarının da dikkate alınmış olmasıdır. Ancak, günümüzde hızlı teknolojik gelişmeler ve taşıma masraflarında yaşanan önemli düşüşler nedeniyle bu faktörün rolü kısmen azalmıştır.

d.- Ekonominin Büyüklüğü:

İçsel ve dışsal ekonomilerin azlığı veya yoklugundan dolayı firmaların az nüfuslu küçük ülkelerde yasama imkânı bulamaması nedeniyle, bir ülke ne kadar büyükse, iklim ve insan kaynaklarına bağlı olarak, üretilen ve ihraç edilebilen mal ve hizmetlerin de o kadar çeşitli olması beklenmektedir.

Bu dört faktöre ek olarak, Nelson ve Winter (1982), Krugman (1986 ve 1991), ve Venables (1996) tarafından yapılan çalışmalarda teknolojik yenilik üretme kapasitesi ile ülkelerin ürettikleri ve ihraç ettikleri malların çeşitliliği arasında pozitif bir ilişki olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, Lall (2000) tarafından yapılan çalışmada özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından önemli olan ve teknolojinin ülkeler arasında yayılmasında etkili olan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ihraç ürünlerinin çeşitliliğini artırmada önemli bir rol oynayabileceği ortaya konulmuştur.

2.- Dış Ticarete Ürün ve Pazar Bazında Yogunlaşmanın Ölçülmesi

2.1.- Çeşitliliğin Ölçülmesine Yönelik Temel Yaklaşımlar

Ülkelerin ihraç ve ithal ettikleri ürünlerin ve dış ticaret yaptıkları ülkelerin pazar yogunlugunun ölçülmesine yönelik olarak farklı çalışmalarda çeşitli hesaplama yöntemleri geliştirilmiştir. Bu yöntemler arasında uygulamalı çalışmalarda en sık kullanılan ölçüt, ilk olarak Gini (1912) tarafından geliştirilen ve

daha sonra Hirschman tarafından ekonomik analizlere uyarlanan Gini-Hirschman (GH) yoğunlaşma katsayısıdır³.

Diğer çalışmalarda ayrıca yoğunlaşma oranı (Concentration Ratio-CR) olarak tanımlanan ve dış ticarete en yüksek paya sahip dört (CR4), sekiz (CR8) ya da on altı (CR16) ürün veya ülkenin dikkate alındığı yöntemler kullanılmıştır⁴. Ayrıca, Pineres ve Ferrantino (1997) tarafından geleneksellik ölçümü (traditionality measure) olarak adlandırılan bir yöntemle, ihracatta geleneksel sektörlerden geleneksel olmayan sektörlerle doğru bir kaymanın olup olmadığını test edilmiştir.²

2.2.- Gini-Hirschman Yöntemi

Ürün ve ülke bazında yoğunlaşmanın ölçülmesinde sıkça kullanılan Gini-Hirschman (GH) yoğunlaşma indeksi (1) nolu denklemde verildiği şekilde formüle edilmiştir (Togan 1993:189).

$$\mu_{ji} = 100 \sqrt{\sum_{i=1}^n (X_i / X)^2} \quad (1)$$

Bu denklemde geçen μ_{ji} , j ülkesinin i sektöründeki yoğunlaşma katsayısını; n, incelenen sektör sayısını; X_i , j ülkesinin i sektörünün ihracatını; X ise j ülkesinin toplam ihracatı göstermektedir. Gini-Hirschman yoğunlaşma katsayısı, ülkenin ihracattığı mal sayısı ve çeşitlenme ne kadar fazla ise o kadar düşük değer alır. Bu katsayının alabileceği en büyük değer 100'dür ve ihracatın tek bir maldan oluştuğu durumu gösterir⁵.

3.- 1980 Sonrası Türkiye'nin Dış Ticaretinin Sektörel Yapısı

3.1.- İhracatın sektörel dağılımındaki değişim

2000–2005 döneminde Türkiye'nin ihracatın tarım ve ormancılık, balıkçılık, madencilik ve imalat sanayi gibi temel ekonomik faaliyet alanına göre yüzde dağılımları Tablo 1 ve 2'de verilmiştir. Tablo 1'ten ihracatın sektörel dağılımı

³ İhracat çeşitlenmesi üzerine farklı yöntemlerle yapılan çalışmalar için bak. (Michaely 1962, Bailey ve Boyle (1971:702), Ergun (1991), Erlat ve Sahin (1998:56) ve Togan (1994).

⁴ Ayrıca, Herfindahl-Hirschman indeksi (HH), Rosenbluth-Hall-Tideman (RHT) indeksi gibi diğer yöntemler kullanılmaktadır (Bak. Erlat ve Akyüz 2001:4).

⁵ İhracat çeşitliliğini ölçmede GH yöntemi kullanılmasının sakıncaları için bak. Michaely (1962).

incelendiğinde; balıkçılık ve madencilik toplam ihracatın çok küçük bir bölümünü oluşturduğu, tarım ve ormancılık ürünlerinin payının toplamın yaklaşık yüzde beşi seviyesinde ve düşme eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, imalat sanayinin toplam ihracatın en önemli bölümünü oluşturduğu ve 2000–2004 döneminde bu sektörün payının yüzde 91,9’dan 94,3’e yükseldiği görülmektedir.

Tablo 1: Temel ekonomik faaliyetlere göre toplam ihracatın dağılımı, milyon \$

IHRACAT	YILLIK											
	2000	%	2001	%	2002	%	2003	%	2004	%	2005	%
Tarım ve Ormancılık	1.659	6,0	1.976	6,3	1.754	4,9	2.121	4,5	2.542	4,0	3.290	4,5
Balıkçılık	25	0,1	30	0,1	51	0,1	81	0,2	103	0,2	134	0,2
Madencilik	400	1,4	349	1,1	387	1,1	469	1,0	649	1,0	801	1,1
İmalat Sanayi	25.51	91,9	28.82	92,0	33.70	93,5	44.37	93,9	59.58	94,3	68.51	93,7
Diğerleri	173	0,6	153	0,5	165	0,5	204	0,4	294	0,5	383	0,5
GENEL TOPLAM	27.77	100,0	31.33	100,0	36.06	100,0	47.25	100,0	63.16	100,0	73.12	100,0

Kaynak: Dis Ticaret Müstesarlığı (2006), Dis Ticaret Göstergeleri.

İhracat hangi sektörlerde yoğunlaştığını daha detaylı olarak incelemek amacıyla, Tablo 2’de 1998–2005 döneminde tarım, madencilik ve sanayi gibi temel faaliyet alanlarının alt sektörlerinde Türkiye’nin ihracat verileri sunulmuştur. Tablo 2’den tarım ürünleri ele alındığında, bu sektördeki ihracatın önemli bir bölümünün gıda maddelerinden oluştuğu ve özellikle 2003 ve 2004 yıllarında ihracatın hızla artarak 2005 yılı itibarıyla 7,6 milyar dolar seviyesine ulaştığı görülmektedir. Madencilik ürünlerinde ise; 2001 yılından itibaren mineral yakıtların, madencilik cevherlerine göre giderek daha önemli bir konuma geldiği izlenmektedir. Sanayi ürünleri açısından ihracatın dağılımı incelendiğinde; 2005 yılı itibarıyla sırasıyla dokumacılık (7 milyar \$), hazır giyim (11,8 milyar \$) ve özellikle 21 milyar doların üzerinde bir değere ulaşan makine ve ulaşım araçları ürünlerinin ihracatın en önemli kalemleri olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2: Türkiye İhracatının Temel Alt Sektörlere göre dağılımı, Milyon \$

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Tarımsal Ürünler	5.052,7	4.441,5	3.855,2	4.348,7	4.052,1	5.257,0	6.501,2	8.212,3
Gıda	4.688	4.084	3.543	3.997	3.668	4.735	5.891	7.624
Tarımsal Ham.	365	358	313	352	384	522	610	589
Madencilik Ürünleri	1.033,6	1.078,2	1.157,3	1.235,9	1.497,0	2.011,1	2.894,5	4.524,9
Maden Cevherleri	409	423	454	406	455	573	801	996
Mineral Yakıtlar	259	337	329	445	691	980	1.429	2.614
Sanayi Ürünleri	20.865,5	21.022,7	22.699,1	25.660,7	30.287,6	39.593,9	53.486,5	59.900,6
Demir Çelik	1.825	1.737	1.865	2.500	2.831	3.342	6.050	5.793
Kimyasallar	1.152	1.121	1.243	1.367	1.523	1.893	2.566	3.044
Diğer Yarı Mamuller	2.035	2.054	2.280	2.625	3.139	4.143	5.490	6.556
Makine ve Ulaşım A.	4.092	5.037	5.740	7.153	8.632	12.370	18.275	21.526
Dokumacılık Ü.	3.557	3.478	3.706	3.943	4.268	5.262	6.428	7.060
Hazır Giyim	7.074	6.516	6.586	6.661	8.094	9.962	11.193	11.820
Diğer Tük. M.	1.132	1.080	1.279	1.413	1.800	2.622	3.483	4.100

Kaynak: Dis Ticaret Müstesarlığı (2006), Dis Ticaret Göstergeleri.

3.2.- İthalatın sektörel dağılımındaki değişim

2000–2005 döneminde Türkiye’de ithalatın tarım ve ormancılık, balıkçılık, madencilik ve imalat sanayi gibi temel ekonomik faaliyet alanına göre yüzde dağılımları Tablo 3-4’te verilmiştir.

Tablo 3’ten ithalatın baslıca ekonomik faaliyet alanlarına göre dağılımı incelendiğinde ise; ihracata benzer şekilde, balıkçılık ve madencilik payının çok düşük kaldığı, tarım ve ormancılık ürünlerinin payının giderek azaldığı, madencilik ürünlerinin payının ise zaman içerisinde arttığı görülmektedir. Ayrıca, imalat sanayi ürünlerinin toplam ithalattaki payı yaklaşık yüzde 80 seviyesindedir ve ithalattın en önemli bölümünü bu ürün grubu oluşturmaktadır.

Tablo 3: Temel ekonomik faaliyetlere göre toplam ithalatın dağılımı, Milyon \$

İTHALAT	YILLIK											
	2000	%	2001	%	2002	%	2003	%	2004	%	2005	%
Tarım ve Ormancılık	2.123	3,9	1.409	3,4	1.703	3,3	2.535	3,7	2.757	2,8	2.767	2,4
Balıkçılık	2	0,0	1	0,0	1	0,0	2	0,0	8	0,0	24	0,0
Madencilik	7.097	13,0	6.577	15,9	7.192	14,0	9.021	13,0	10.98	11,3	16.30	14,0
İmalat Sanayi	44.20	81,1	32.68	79,0	41.38	80,3	55.69	80,3	80.44	82,5	93.57	80,6
Diğerleri	1.081	2,0	726	1,8	1.275	2,5	2.092	3,0	3.346	3,4	3.379	2,9
GENEL TOPLAM	54.50	100,0	41.40	100,0	51.55	100,0	69.34	100,0	97.54	100,0	116,0	100,0

Kaynak: Dis Ticaret Müstesarlığı (2006), Dis Ticaret Göstergeleri.

Tablo 4'den aynı dönemde Türkiye'de ithalatın sektörel dağılımına bakıldığında; 2005 yılındaki toplam 116 milyar dolarlık ithalatın yaklaşık yüzde 5,5'i (6,4 milyar \$) tarımsal ürünlerden oluşurken, yüzde 24'lük bölüm (27,9 milyar \$) son dönemde fiyatları önemli ölçüde artan petrol ürünleri ve doğal gaz gibi mineral yakıtların yer aldığı madencilik ürünlerinden, en büyük bölümün ise yüzde 67'lik (77,59 milyar \$) payla sanayi ürünlerinden oluştuğu görülmektedir. En fazla artışın yaşandığı sanayi ürünleri ithalati içerisinde en önemli kalemler ise, ihracata benzer şekilde, makine ve ulaşım araçlarından oluşmakta ve bu sektörde önemli bir iki yönlü ticaret (endüstri içi ticaret) olduğunun sinyalini vermektedir.

Tablo 4: Türkiye İthalatının Temel Alt Sektörlere göre dağılımı, Milyon \$

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Tarımsal Ürünler	4.321,4	3.398,3	4.156,0	3.079,1	3.994,9	5.264,7	6.058,6	6.400,3
Gıda	2.311,2	2.038,1	2.133,1	1.486,6	1.911,7	2.791,1	3.089,4	3.245,2
Tarımsal Ham.	2.010,2	1.360,2	2.022,8	1.592,5	2.083,1	2.473,5	2.969,1	3.155,1
Madencilik Ürünleri	6.588,5	7.133,9	11.682,2	9.859,3	11.656,1	15.247,8	20.176,6	27.915,4
Maden Cevherleri	1.186,6	942,3	1.048,0	709,0	1.362,4	2.262,0	3.530,8	3.796,6
Mineral Yakıtlar	4.506,1	5.375,2	9.529,2	8.339,2	9.203,5	11.574,8	14.407,0	21.163,8
Sanayi Ürünleri	34.738,6	29.917,0	38.482,3	27.152,6	34.023,2	45.830,5	67.416,9	77.592,4
Demir	2.230,0	1.565,7	2.422,7	1.803,3	2.198,4	3.282,5	5.324,8	6.692,3

Çelik									
Kimyasallar	6.579,0	6.288,3	7.414,5	6.242,9	7.908,5	10.427,2	14.211,0	16.320,5	
Diğer Yarı Mamuller	2545,8	2250,3	2801,6	2107,6	2680,7	3489,4	4789,8	5763,3	
Makine ve Ulaşım A.	18.231,5	15.378,1	20.508,6	12.700,5	15.609,3	21.509,6	33.704,2	37.845,5	
Dokümanlık Ü.	2.317,2	1.907,0	2.135,9	1.920,8	2.844,4	3.440,8	4.169,8	4.414,6	
Hazır Giyim	242,7	208,1	264,2	238,8	283,2	422,4	651,3	787,4	
Diğer Tük. M.	2.592,1	2.319,2	2.934,6	2.138,4	2.498,3	3.258,3	4.565,6	5.768,5	

Kaynak: Dis Ticaret Müstesarlığı (2006), Dis Ticaret Göstergeleri.

4.- Türkiye İhracatında Ürün Bazlı Yoğunlaşma

4.1.- 1980–89 ve 1990–99 dönemine yönelik çalışmalar

24 Ocak kararlarıyla başlayan 1980 sonrası dış açık büyüme döneminde Türkiye'nin dış ticaret yapısında ortaya çıkan değişiklikleri incelemek amacıyla pek çok çalışma yapılmıştır⁶. Ergün (1991), 1975–1989 döneminde Türkiye'nin ihracatının ülke yoğunluğunu GH yöntemiyle incelemiş, aynı analiz Togan (1994) tarafından 1970–1991 dikkate alınarak ithalat için yapılmıştır. Erlat ve Akyüz (2001) ise, Türkiye'nin ülke yoğunluğu açısından ortaya çıkan değişimleri hem ihracat hem de ithalat açısından 1969 -1999 dönemi için incelemiş ve elde edilen sonuçları Ergün (1991) ve Togan (1994) ile karşılaştırmıştır.

Togan (1993) ve Yıldız ve Delice (2001) tarafından yapılan çalışmalarda 1980 sonrası dönemde Türkiye ihracatının ürün çeşitlenmesi GH yöntemiyle incelenmiş ve Tablo 5'te verilen sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 5: Türkiye ihracatında ürün çeşitlenmesi, 1980–1999

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Ürün Yoğunlaşma Katsayısı ¹	38,5	31,5	27,4	28,1	29,3	28,1	30,0	31,3	30,4	31,6
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Ürün Yoğunlaşma Katsayısı ²	33,8	34,7	34,5	34,8	33,1	34,3	32,5	32,3	32,5	31,2
Yoğunlaşma İndeksi	100	102,7	101,9	102,8	97,8	101,4	96,0	95,3	96,0	92,2

Kaynak: ¹ Togan (1999:190). ² Yıldız ve Delice (2001:112)

⁶ Bak. Arıcanlı ve Rodrik (1990), Krueger ve Aktan (1992), Togan (1993), Erlat ve Sahin (1998), Lall (2000), Erlat Akyüz (2001) ve Çakmaklı ve Günçavdı (2005).

Tablo 5’den görüldüğü üzere, 1980’li yıllarda Türkiye ihracatının ürün çeşitliliği 1990 sonrası döneme kıyasla daha yüksektir ve GH katsayısının en düşük dolayısıyla ihracat çeşitliliğinin en yüksek olduğu 1982 yılında elde edilen 27,43 değerine 1990’li yıllarda tekrar ulaşamamıştır⁷. 1990 sonrası dönemde ise, GH katsayısının dalgalı bir seyir izlediği ve 1995 sonrası azalma eğilimine girdiği izlenmektedir.

4.2.- Gümrük Birliği Sonrası Dönemde İhracat ve İthalatta Ürün Bazlı Yoğunlaşma

Togan (1999) ve Yıldız ve Delice (2001) tarafından yapılan çalışmaların güncellenmesi, 1996 gümrük birliği sonrası dönemde Türkiye dış ticaretinde ürün çeşitlenmesinin analiz edilmesi açısından önemlidir. Bu amaçla, 1996–2005 dönemindeki ihracat ve ithalatın ürün yoğunlaşma katsayıları ve 1996 yılı baz alınarak oluşturulan yoğunlaşma indeksi SITC Rev. 3’te yer alan 45 sektör için GH yöntemiyle hesaplanmış ve sonuçlar Tablo 6 ve 7’de sunulmuştur.

Tablo 6’da verilen ihracatın ürün bazlı yoğunlaşma katsayıları incelendiğinde, 2002 yılına dek azalarak dalgalı bir seyir izleyen yoğunlaşma katsayısının, özellikle 2003–2005 döneminde belirgin olarak düştüğü görülmektedir. Bu düşüş 1996 yılı baz alınarak oluşturulan yoğunlaşma katsayısının 2005’te 82.8 seviyesine kadar gerilemesiyle daha net olarak ortaya çıkmaktadır.

Tablo 6: İhracatta ürün bazlı yoğunlaşma katsayıları ve 1996=100 indeksi

1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
32,78	32,62	32,86	31,62	31,07	29,66	30,36	29,41	28,52	27,15
100	99,51	100,2	96,46	94,78	90,48	92,61	89,71	87,00	82,82

Kaynak: Dış Ticaret Müstesarlığı (2006) verilerinden yararlanarak, GH yöntemiyle hesaplanan ürün bazlı yoğunlaşma katsayıları.

İhracat yoğunlaşma katsayısı ve indeksindeki bu azalış ele alınan gümrük birliği sonrası dönemde Türkiye ihracatının ürün çeşitliliğinin önemli ölçüde arttığına işaret etmektedir. Bu çalışmada 2005 yılı için elde edilen 27,15’lik en düşük GH katsayısı değeri, Togan (1999) tarafından 1980’li yılların en düşük yoğunlaşma katsayısı olarak hesaplanan 27,43 (1982 yılı) değerinin de altına inmiştir.

Tablo 7: İthalatta ürün bazlı yoğunlaşma katsayıları ve 1996=100 indeksi

1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
24,63	24,15	23,86	23,88	24,59	23,09	22,79	23,05	23,49	23,61
100	98,05	96,87	96,95	99,83	93,74	92,52	93,58	95,37	95,85

Kaynak: Dış Ticaret Müstesarlığı (2006) verilerinden yararlanarak, GH yöntemiyle hesaplanan ürün bazlı yoğunlaşma katsayıları.

⁷ 1980-1990 döneminde Türkiye’nin ihracatta ürün çeşitlenmesi yönünden elde ettiği bu basariyi Ergün (1991) ve Erlat (1993) tarafından yapılan çalışmalar da teyit etmektedir.

İthalatın ürün bazlı yoğunlaşması açısından Tablo 7’de verilen değerler ele alındığında, 2000 yılındaki ani yükseliş dışında ürün yoğunlaşmasının 1996–2002 döneminde giderek azaldığı, 2003’ten sonra ise artmaya başladığı izlenmektedir. Tablo 6 ve 7 genel olarak karşılaştırıldığında, Türkiye ithalatında ürün çeşitliliğinin ihracata kıyasla daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

4.3.- Türkiye’nin İhracat ve İthalatında Ürün Bazlı Yoğunlaşma Üzerine Genel Değerlendirme

Türkiye dış ticaretinde ürün bazlı yoğunlaşma ile ilgili olarak Tablo 6 ve 7’de ortaya konulan tablo genel olarak ele alındığında aşağıdaki değerlendirmeler yapılabilir;

? Dış ticaretin ürün bazlı çeşitlenmesi analiz edilirken, ihracat ve ithalatın ürün yapısının değişiminde oldukça etkili olabilecek devalüasyon, tesvikler ve gümrük tarifeleri gibi politikaların ve dış ticaret hadleri gibi faktörlerin etkileri dikkatle incelenmelidir. ‘Fiyat etkileri’ olarak adlandırılan bu etkenlerin dış ticaretin ürün dağılımı üzerindeki etkileri Yıldız ve Delice (2001:103) gibi çalışmalarda kapsam dışında tutulmuştur.

? Türkiye’nin ihracatının ürün çeşitliliğinde 1980 ve özellikle 1996 Gümrük Birliği sonrası dönemde ortaya çıkan pozitif değişimin altında yatan faktörlerin ortaya konulması önemlidir. Türkiye için yapılan çalışmalarda, sözü edilen dönemlerde dışa açıklık oranı ve endüstri-içi ticaretteki artışların ihracatın ürün dağılımındaki değişimin nedenleri arasında gösterilmiştir (Olgun ve Abacıoğlu, 2000:25). Ayrıca, ihracat ürünlerinde imalat sanayi ürünlerinin payının giderek artması da ihracattaki yapısal değişim nedenleri arasında gösterilir (Özmücur ve Özötün, 1990:165; Yıldız ve Delice, 2001:108).

? İhracatta ürün çeşitliliğinin hızla arttığı 2000–2005 döneminde Türkiye’de imalat sanayi ürünleri ihracatının 25,5 milyar dolardan 68,5 milyar dolara çıkması ve bu ürünlerin toplam ihracattaki payının yüzde 91,9’dan 93,7’ye yükselmesi yukarıda sözü edilen çalışmaların öngörülerini desteklemektedir (Bak. Tablo 1).

? Bu faktörlere ek olarak, özellikle 2000 dönemi sonrasında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki artış, Türkiye’nin ihracat potansiyeli olan orta ve yüksek teknoloji yoğunluğuna sahip malları üretme yeteneğini geliştiren ve ihracatın ürün çeşitliliğine katkıda bulunan faktörlerden biri olarak görülebilir.

5.- Türkiye Dış Ticaretinde Ülke Bazlı Yoğunlaşma

5.1.- Türkiye Dış Ticaretinin Ülkelere Göre Dağılımı

Tablo 8 ve 9’da 2005 yılı sıralamasına göre Türkiye’nin en çok ihracat ve ithalat yaptığı ilk beş ülkenin toplam ticaretteki yüzde payları verilmiştir. Türkiye ihracatının coğrafi dağılımına bakıldığında, 2005 yılı toplam ihracattaki yüzde oran açısından Almanya, İngiltere ve İtalya gibi üç AB üyesinin Türk ihracat mallarının temel pazarları olduğu, ABD’nin yüzde 6,6’lık pay ile en çok ihracat yapılan dördüncü ülke konumunda olduğu görülmektedir. Tablo 8’den ayrıca, Almanya ve

ABD'nin Türkiye'nin toplam ihracatındaki payının özellikle 2000'den sonra düzenli bir azalış trendine girerken, İngiltere'nin payının arttığı izlenmektedir.

Tablo 8: Türkiye'nin ihracatında ilk 5 ülkenin % payı*

	1997 %	1998 %	1999 %	2000 %	2001 %	2002 %	2003 %	2004 %	2005 %
Almanya	20,0	20,2	20,5	18,6	17,1	16,2	15,8	13,8	12,9
İngiltere	5,7	6,4	6,8	7,3	6,9	8,3	7,7	8,7	8,0
İtalya	5,2	5,7	6,3	6,4	7,4	6,5	6,7	7,3	7,6
A.B.D	7,7	8,2	9,1	11,2	9,9	9,3	7,9	7,6	6,6
Fransa	4,4	4,8	5,9	5,9	6,0	5,9	5,9	5,8	5,1

Kaynak: Dis Ticaret Müstesarlığı (2006) verilerinden yararlanarak hesaplanmıştır.

*2005 yılı sıralamasına göre.

Türkiye ithalatının ülkelere göre ayrımı ele alındığında ise, Almanya İtalya ve Fransa'nın ihracat sıralamasında yer alan 1, 3 ve 5. sıradaki yerlerini aynen korudukları, Rusya Federasyonu ve Çin'in giderek artan paylarla 2 ve 4. sıraya yerleştiği görülmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin ihracat malları için önemli pazarlar arasında yer alan İngiltere ve ABD'nin ithalat sıralamasında ilk beş ülke arasında olmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 9: Türkiye'nin ithalatında ilk 5 ülkenin % payı*

	1997 %	1998 %	1999 %	2000 %	2001 %	2002 %	2003 %	2004 %	2005 %
Almanya	16,5	15,9	14,5	13,2	12,9	13,7	13,6	12,8	11,7
Rusya F.	4,5	4,7	5,8	7,1	8,3	7,5	7,9	9,3	11,0
İtalya	9,2	9,2	7,8	8,0	8,4	7,9	7,9	7,0	6,5
Çin	1,6	1,8	2,2	2,5	2,2	2,7	3,8	4,6	5,9
Fransa	6,1	6,6	7,7	6,5	5,5	5,9	6,0	6,4	5,1

Kaynak: Dis Ticaret Müstesarlığı (2006) verilerinden yararlanarak hesaplanmıştır.

*2005 yılı sıralamasına göre.

1996 sonrası dönemde Türkiye ihracatının ülke dağılımında bir sapma olup olmadığını incelemek üzere, Yıldız ve Delice (2001:124) tarafından kullanılan sapma indeksi yardımıyla 1997-2005 dönemi analiz edilmiş ve Türkiye ihracatında en büyük paya sahip dokuz ülke için sonuçlar Tablo 10'da verilmiştir.

$$T_s = \frac{T_{jih}}{T_{dih}} \cdot 100 \quad (2)$$

(2) nolu esitlikte geçen T_s , ticarete sapmayı; T_{jih} , Türkiye'nin j ülkesine ihracat endeksini; T_{dih} ise Türkiye'nin j ülkesi dışına ihracat endeksini göstermektedir. Bu endeks değerinin 100'den büyük (küçük) olması, baz alınan 1996 yılına göre, Türkiye'nin ilgili ülkeye ihracatının artış (azalış) gösterdiği anlamına gelmektedir.

Tablo 10'dan, 1997–2005 döneminde özellikle Almanya ve Rusya pazarlarında sapma görülürken, Türkiye'den İngiltere, İtalya ve Çin'e yapılan ihracatın bu dönemde giderek daha fazla arttığı izlenmektedir. Hollanda pazarının ise bu dönemde oldukça istikrarlı bir seyir takip ettiği anlaşılmaktadır.

Tablo 10: Ülkelere Göre İhracatta Sapma İndeksi, 1997–2005

	1996 = 100	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Almanya	100	87,0	88,3	90,2	79,7	71,9	67,6	65,5	55,9	51,5
İngiltere	100	106,4	120,1	128,7	137,9	129,9	159,5	146,7	167,6	153,4
İtalya	100	84,0	92,2	101,7	103,7	121,6	106,2	109,1	119,6	124,9
A.B.D	100	110,5	109,0	132,9	150,3	145,9	135,2	113,6	109,8	94,1
Fransa	100	98,3	109,4	142,1	148,1	150,9	148,7	151,1	146,1	127,0
İspanya	100	107,1	122,1	186,0	165,8	196,8	202,7	248,2	272,3	269,7
Rusya	100	122,0	75,6	32,5	34,1	43,6	48,3	42,8	43,6	48,1
Çin	100	60,2	50,8	49,1	123,4	227,7	266,5	383,9	221,9	269,3
Hollanda	100	89,2	99,4	106,0	94,8	85,5	31,8	97,4	102,2	101,8

Kaynak: Dis Ticaret Müstesarlığı (2006) verilerinden yararlanarak, (2) nolu esitlikte verilen formüle göre hesaplanmıştır.

Tablo 8 ve 9'da verilen ülkelere göre ihracat ve ithalati daha detaylı olarak incelemek amacıyla, ilk bes sırada yer alan ülkelerle yapılan dış ticaretin sektörel dağılımı Tablo 11 ve 12'de gösterilmiştir. Tablo 11'den baslıca ülkelere yapılan ihracatın sektörel dağılımına bakıldığında, ihraç mallarının temelde sanayi ürünlerinde yoğunlaştığı, Almanya ve İtalya'ya tarımsal ürünleri ihracatının zaman içerisinde artarak 1 milyar dolar sınırına yaklaştığı ve son dönemde ABD ile İtalya'ya yapılan madencilik ürünleri ihracatının düzenli olarak artarak yarım milyon dolar seviyesine ulaştığı izlenmektedir.

Tablo 12'ten baslıca ülkelere yapılan ithalatin sektörel dağılımı incelendiğinde ise, Rusya dışındaki tüm ülkelere yapılan ithalatta en önemli bölümün sanayi ürünleri olduğu, bu ülkeden yapılan ithalatin 10 milyar doların üzerindeki bir bölümünün, içerisinde petrol ve doğal gazın da bulunduğu, madencilik ürünlerinden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 11: Türkiye İhracatının Ülke ve Sektörlere göre dağılımı, Milyon \$

		2000	2001	2002	2003	2004	2005
Almanya	Tarım	589,8	599,6	615,3	721,4	900,4	989,3
	Madencilik	63,4	54,0	66,0	77,8	120,4	144,6
	Sanayi	4.520,4	4.710,6	5.183,6	6.660,6	7.698,1	8.288,3
	Diğer	6,1	2,5	3,7	24,9	26,1	13,5
	TOPLAM	5.179,8	5.669,9	5.868,8	7.484,9	8.745,2	9.435,8
İngiltere	Tarım	188,6	172,6	189,2	221,7	303,6	334,8
	Madencilik	31,4	28,2	31,3	45,8	70,5	70,6
	Sanayi	1.816,3	1.973,0	2.798,2	3.392,2	5.147,0	5.490,5
	Diğer	292	941	5,9	10,2	23,0	19,7
	TOPLAM	2.036,8	2.174,8	3.024,9	3.670,0	5.544,3	5.915,8
İtalya	Tarım	205,4	307,4	266,0	392,0	521,3	954,8
	Madencilik	217,3	270,2	251,5	265,0	408,7	556,9
	Sanayi	1.363,1	1.759,6	1.853,3	2.529,1	3.708,9	4.073,8
	Diğer	3,2	4,8	4,7	6,9	9,4	15,4
	TOPLAM	1.789,3	2.342,1	2.375,6	3.193,2	4.648,4	5.601,1
A.B.D	Tarım	221,4	280,8	243,0	292,3	339,7	403,9
	Madencilik	129,8	100,6	166,7	163,8	184,5	580,1
	Sanayi	2.777,9	2.732,5	2.924,1	3.276,1	4.315,1	3.856,3
	Diğer	5,9	11,8	22,1	19,1	20,5	36,6
	TOPLAM	3.135,1	3.125,7	3.356,1	3.751,5	4.860,0	4.877,1
Fransa	Tarım	152,5	167,6	174,6	217,7	288,4	365,5
	Madencilik	34,4	31,7	27,5	29,0	55,7	51,9
	Sanayi	1.465,9	1.691,6	1.927,0	2.576,6	3.314,2	3.354,0
	Diğer	3,8	4,1	5,3	2,6	9,8	17,2
	TOPLAM	1.656,9	1.895,2	2.134,5	2.826,1	3.668,4	3.788,9

Kaynak: Dis Ticaret Müstesarlığı (2006), Dis Ticaret Göstergeleri.

Tablo 12'den ayrıca, Türkiye'nin tarım ürünü ithalatına yönelik ilginç bulgular ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin tarım ürünü ithalatının son dönemde giderek arttığı, en fazla tarım ürünü ithalatının aslında sanayi ürünü üreticisi olan Almanya'dan yapıldığı, en az tarım ürünü ithalatının ise Çin ve oldukça iyi bir tarım ürünü üretici olan Fransa'dan yapıldığı görülmektedir. Ayrıca, 2003 ve 2004 yıllarında petrol ve türevlerinin fiyatlarının hızla artması sonucu sadece Rusya'dan yapılan madencilik ürünlerinin toplam değerinin, 2003'deki 4,3 milyar dolarlık seviyeden 2005'te 10,4 milyar dolara kadar yükseldiği izlenmektedir.

Tablo 12: Türkiye İthalatının Ülke ve Sektörlere göre dağılımı, Milyon \$

		2000	2001	2002	2003	2004	2005
Almanya	Tarım	227,4	165,6	250,9	321,6	328,4	343,8
	Madencilik	125,7	88,7	181,8	207,8	299,2	377,3
	Sanayi	6.820,3	5.067,2	6.538,2	8.791,8	11.781,4	12.809,5
	Diğer	24,7	13,8	70,4	131,5	106,4	42,0
	TOPLAM	7.198,2	5.335,4	7.041,5	9.452,9	12.515,6	13.572,7
Rusya	Tarım	281,4	103,5	142,8	235,6	279,9	286,5
	Madencilik	2.621,8	2.838,7	3.146,5	4.308,3	6.980,1	10.454,7
	Sanayi	980,4	493,1	602,3	907,2	1.770,9	2.067,9
	Diğer	2,8	204	92	87	2,0	8,3
	TOPLAM	3.886,5	3.435,6	3.891,7	5.451,3	9.033,1	12.817,6
İtalya	Tarım	119,9	82,7	139,3	151,7	184,3	209,3
	Madencilik	254,5	114,9	199,3	278,9	322,6	378,1
	Sanayi	3.927,5	3.266,9	3.723,4	5.018,3	6.331,4	6.915,5
	Diğer	30,7	19,4	34,8	22,4	27,3	20,7
	TOPLAM	4.332,7	3.484,1	4.096,9	5.471,5	6.865,8	7.523,8
Çin	Tarım	31,9	22,5	32,4	70,4	68,0	132,3
	Madencilik	55,6	48,8	87,6	111,5	207,1	240,0
	Sanayi	1.254,4	835,7	1.247,4	2.402,1	4.183,1	6.450,7
	Diğer	2,6	18,5	79,4	26,1	17,6	7,9
	TOPLAM	1.344,7	925,6	1.368,3	2.610,2	4.476,0	6.831,0
Fransa	Tarım	127,0	77,8	109,4	151,6	150,6	148,7
	Madencilik	184,1	62,6	92,9	101,1	145,7	126,6
	Sanayi	3.205,5	2.062,0	2.794,0	3.858,4	5.880,6	5.586,0
	Diğer	15,0	81,4	56,2	52,8	24,2	9,2
	TOPLAM	3.531,8	2.283,9	3.052,7	4.164,1	6.201,3	5.870,7

Kaynak: Dis Ticaret Müstesarlığı (2006), Dis Ticaret Göstergeleri.

5.2.- Türkiye'nin İhracat ve İthalatında Ülke Bazlı Ürün Çeşitlenmesi

1997–2005 dönemindeki Türkiye'nin ihracat ve ithalatında en yüksek paya sahip dokuz ülkenin GH yöntemiyle SITC Rev. 3'te yer alan 45 sektör için hesaplanan yoğunlaşma katsayıları Tablo 13 ve 14'te verilmiştir⁸. Bu verilerden yararlanarak, ele alınan dönemde Türkiye'nin belirli ülkelerle yaptığı dış ticarete ülke bazlı bir ürün çeşitlenmesi olup olmadığı incelenebilir. Türkiye'nin toplam ihracat ve ithalati üzerine yapılan analizde olduğu gibi, GH katsayılarındaki artışlar ürün yoğunlaşmasını, azalışlar ise ürün çeşitlenmesini ifade etmektedir.

⁸ Belirli ülkeler için ihracat ya da ithalatın olmadığı sektörler analiz dışında bırakılmıştır. Çalışmada ele alınan 45 sektörün listesi için bak Ek Tablo 1.

Tablo 13: Ülkelere göre ihracatta yoğunlaşma katsayıları, 1997–2005.

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Almanya	54	52	49	50	47	46	44	41	39
İngiltere	39	38	39	43	46	46	44	39	40
İtalya	30	29	28	28	28	28	27	31	31
A.B.D	39	38	39	40	39	42	39	36	31
Fransa	50	49	44	41	42	42	43	45	43
İspanya	28	26	25	28	27	27	29	31	32
Rusya	38	34	34	30	29	31	29	29	31
Çin	48	41	32	47	48	43	52	42	48
Hollanda	47	46	42	43	43	45	43	39	39

Kaynak: Dis Ticaret Müstesarlığı (2006) verilerinden yararlanarak GH yöntemiyle hesaplanan ülke bazlı yoğunlaşma katsayıları.

Tablo 13'ten, ele alınan dönemde Türkiye'den özellikle Almanya, Hollanda ve Rusya'ya yapılan ihracatta ürün çeşitliliğinin zaman içerisinde önemli derecede artığı, ABD ve İngiltere'ye ihracatta ürün çeşitliliğinin ise sadece 2002 sonrası dönemde yükseldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, İspanya, Çin ve Rusya'ya yapılan ihracatta ürün çeşitliliği dalgalı bir seyir izlerken, İtalya'ya yapılan ihracatın yoğunluğunun oldukça sabit ve istikrarlı bir yapıda olduğu görülmektedir.

İthalat açısından bakıldığında ise, ihracata kıyasla oldukça farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Tablo 14'ten, analiz edilen dönem boyunca düzenli olarak ürün çeşitlenmesi olan bir ülke görülmezken, Fransa ve İngiltere'den yapılan ithalatın giderek belirli ürünler üzerinde daha fazla yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Diğer tüm ülkelerle yapılan ithalatın ürün yoğunluğu zaman içerisinde sabit bir eğilim izlemektedir. Türkiye'nin pek çok ülkeden yaptığı ithalatın ürün yoğunluğunda görülen bu istikrarlı yapı, ithal edilen ürünlerin önemli bir bölümünün sanayi için vazgeçilmez nitelik taşıyan ara mal ve hammadde niteliğinde olduğunu, ürün çeşitlenmesine neden olabilecek tüketim malları ithalatının ise nispeten düşük bir paya sahip olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 14: Ülkelere göre ithalatta yoğunlaşma katsayıları, 1997–2005

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Almanya	34	33	30	33	29	30	32	33	33
İngiltere	28	34	36	41	51	46	45	43	47
İtalya	35	34	29	30	30	30	32	32	33
A.B.D	26	33	33	33	30	32	33	33	32
Fransa	26	27	30	35	29	28	34	37	36
İspanya	32	26	25	26	24	21	23	26	24
Rusya	38	28	31	34	26	26	26	34	36
Çin	34	33	34	39	29	28	36	45	43
Hollanda	29	30	29	28	29	29	29	30	30

Kaynak: Dis Ticaret Müstesarlığı (2006) verilerinden yararlanarak GH yöntemiyle hesaplanan ülke bazlı yoğunlaşma katsayıları.

SONUÇ

Bu çalışmada, 1980 liberalizasyonu ve 1996 AB ile Gümrük Birliği sonrası dönemlerde, Türkiye'nin ihracat ve ithalatının ürün yoğunlaşması toplam ticaret açısından ve ülke bazlı olarak GH yöntemi kullanılarak ayrı ayrı analiz edilmiştir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, 1980'li yıllarda Türkiye ihracatının ürün çeşitliliği 1990'li yıllara kıyasla daha yüksektir ve 1990 sonrası GH katsayısının dalgalı bir seyir izleyerek özellikle 1990'ların ikinci yarısından sonraki dönemde azalma eğilimine girmiştir. 1996 sonrası dönemde, ihracat ürün yoğunlaşma katsayısında özellikle 2003–2005 yılları arasında devam eden bu görülen azalış trendi, gümrük birliği sonrası geçen on yıllık zaman sürecinde Türkiye'nin ihracatında ürün çeşitliliğinin arttığını isaret etmektedir.

İthalatın ürün çeşitlenmesi incelendiğinde ise, ürün çeşitliliğinin özellikle 1996–2002 döneminde giderek arttığı, 2003 sonrasında ise azalmaya başladığı görülmektedir. Ayrıca, Türkiye ithalatında ürün çeşitliliğinin ihracata nazaran daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. 2003 sonrası dönemde ithalatın ürün çeşitliliğindeki yaşanan azalışın muhtemel sebeplerinden biri, bu dönemde fiyatları hızla artan petrol ve doğal gaz gibi ürünlerin ithalatın giderek daha büyük bir bölümünü oluşturmaları ve belirli ürünlerde yoğunlaşmayı gerekli kılmasıdır.

Türkiye dış ticaretinde ihracatta ürün çeşitlenmesi açısından olumlu işaretler var olmasına rağmen, en çok ihracat ve ithalat yapılan ülkelerin toplam ticaretteki payları incelendiğinde, en büyük orana sahip üç ülkenin (ihracatta Almanya-İngiltere ve İtalya; ithalatta Almanya-Rusya ve İtalya), toplam ticarettten yaklaşık yüzde 30'a yakın bir pay aldığı görülmektedir. Bu bulgu, Türkiye'nin ürün çeşitlenmesinde gösterdiği başarıyı, pazar çeşitlenmesi ve dış ticaretin coğrafi dağılımının değişimi açısından yakalamadığını vurgulamaktadır.

KAYNAKLAR

- Pineres, A.G.S. ve Ferrantino, M. (1997) "Export Diversification and Structural Dynamics in the Growth Process: A Case Study of Chile", *Journal of Development Economics*, 52, ss.375-91.
- Arıcanlı, T. ve Rodrik, D. (eds.) (1990) *The Political Economy of Turkey, Debt, Adjustment and Sustainability*, London, Macmillan.
- Bahmani-Oskooee, M. ve Alse, J. (1993) "Export Growth and Economic Growth: An Application of Cointegration and Error-Correction Modeling", *Journal of Developing Areas*, 27, ss.535-542.
- Bailey, D. ve Boyle, S.E. (1971) "The Optimal Measure of Concentration", *Journal of the American Statistical Association*, 66 (336), ss.279-291.
- Balassa, B. (1978) "Exports and Economic Growth: Further Evidence", *Journal of Development Economics*, 5, ss.181-9.

- Ben-David, D. ve Loewy M. (1998) “Free Trade, Growth and Convergence”, *Journal of Economic Growth*, 3, ss.143-170.
- Çakmaklı, C. ve Günçavdi, Ö. (2005) “The link between trade liberalization and economic growth: "A case study: Turkey”, *The Global Economic Modeling Network (ECOMOD) ve The Middle East Economic Association (MEEA)* tarafından düzenlenen Uluslararası Konferansa sunulan makale.
- Dhananjayan, R.S. ve Devi N.S. (1997) “Exports and economic growth: A study of select nations in Asia and Europe during 1980-81 to 1993-94”, *Indian Journal of Applied Economics*, 6, ss.41-63.
- Dis Ticaret Müstesarlığı (2006), *Dis Ticaret Göstergeleri, SITC Rev.3'e göre dis ticaret.*
- <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/ekolar1/Dtgos.htm>
- Dura, C. (1982) “Dis Ticarete Ürün Bakimından Yogunlasma, Türkiye Örneği”, *Basılmamış Doçentlik Bildirisi, Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.*
- Edwards, S. (1993) “Openness, trade liberalisation, and growth in developing countries”, *Journal of Economic Literature*, 31, ss.1358-93.
- Erlat, G. (1993) “Is there any meaningful relationship between exports and industrial concentration? ”, *METU Studies in Development*, 20, ss.42-61.
- Erlat, G. ve Erlat, H. (1994) “The Behavior of Turkish Exports and Imports, 1967-1987 : An Empirical Study”, *Working Paper, Department of Economics, North Carolina State University.*
- Erlat, G. ve Sahin, B. (1998), “Export Diversification in Turkey Over Time”, *METU Studies in Development*, 25 (1), ss.47-60.
- Erlat, G. ve Akyüz, O. (2001) “Country concentration of Turkish exports and imports over time”, *Economics Web Institute.*
- www.economicswebinstitute.org/essays/conexp.htm
- Ergün, N. (1991) “Mal ve Ülke Çesitliliği Açısından İhracattaki Yapısal Degisim”, *DPT Uzmanlık Tezi, Yayın No: DPT:2282-IPGM:430, Ankara.*
- Giles, J.A. ve Williams C.L. (2000a) “Export-led growth: A survey of the empirical literature and some noncausality results: Part I”, *Econometric Working Paper EWP0001, Victoria, British Columbia, University of Victoria.*

- Giles, J.A. ve Williams C.L. (2000b) “Export-led growth: A survey of the empirical literature and some noncausality results: Part II”, *Journal of International Trade and Economic Development*, 9, ss.445-470.
- Greenaway, D. ve Sapsford, D. (1994) “What does liberalization do for exports and growth? ”, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 13 (1), ss.152-174.
- Jung, W.S ve Marshall, P.J. (1985) “Exports, growth and causality in developing countries”, *Journal of Development Economics*, 18, ss.1-12.
- Krugman, P. (ed.)(1986) *Strategic Trade Theory and the New International Economy*, Cambridge (Mass): MIT Press.
- Krugman, P. (1991) *Geography and Trade*, Cambridge (Mass.), MIT Press.
- Lall, S. (2000) “Turkish Performance in Exporting Manufactures:A Comparative Structural Analysis, QEH Working Paper Series, No:47.
- Michaely, M. (1977) “Exports and Growth: An Empirical Investigation”, *Journal of Development Economics*, 9, ss.49-53.
- Michaely, M. (1962) *Concentration in International Trade*, Amsterdam: North Holland Publishing Co.
- Nelson, R. R. ve Winter, S. J. (1982) *An Evolutionary Theory of Economic Change*, Cambridge (Mass), Harvard University Press.
- Olgun, H. ve Abacioglu, U. (2000) “The characteristics of foreign commodity trade the degree of openness in a developing country”, *Ekonomik Yaklasim*, 36(11), ss.25-39.
- Özmucur, S. ve Özötün, E. (1990) “Türkiye Ekonomisinde Yapısal Degisiklikler”, *Bogaziçi Üniversitesi Ekonomi ve Idari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), ss.157-168.
- Rodrik, D. ve Rodriguez F. (2000) “Trade policy and economic growth: A skeptic's guide to the cross-national evidence”, *NBER Macroeconomics Annual 2000*, (eds.) Ben Bernanke ve Kenneth S. Rogoff, MIT Press for NBER, Cambridge, MA.
- Rodrik, D. (2004) “Rethinking growth policies in the developing world”. Mimeo. <http://ksghome.harvard.edu/~drodrik/papers.html>
- Togan, S. (1993) “1980’li yıllarda Türk Dis Ticaret Rejimi ve Dis Ticaretin Liberalizasyonu”, *Türk Eximbank Arastirma Dizisi*, Ankara.

- Togan, S. (1994) Foreign Trade Regime and Trade Liberalization in Turkey During the 1980s, Aldershot: Avebury, Ashgate Publishing Ltd.
- TÜİK (2006), Dis ticaret İstatistikleri.
- http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/t10_280206.xls
- Venables, A.J. (1996) “Trade policy, cumulative causation, and industrial development”, Journal of Development Economics, 49, ss.179-198.
- Yıldız, R.ve Delice, G. (2001) “1990 Sonrasında Türkiye İhracatındaki Yapısal Değişimler Üzerine Gözlemler”, Dokuz Eylül Üniversitesi, İletme Fakültesi Dergisi, 2(2), ss.101-127.
- Young, A. (1991) “Learning by doing and the dynamic effects of international trade”, Quarterly Journal of Economics, 106, ss.369- 405.

EK . Tablo 1.

No:	Ürün Adı	No:	Ürün Adı
1.	Canlı hayvanlar	24.	Eczacılık ürünleri
2.	Hububat ve mamulleri	25.	Diğer kimyasallar
3.	Meyve, sebze ve mamulleri	26.	Hazırlanmış deriler ve mamulleri
4.	Tabii bal, şeker ve mamulleri	27.	Kauçuk mamulleri
5.	Hayvan yemleri	28.	Mantar ve ağaç mamulleri
6.	Diğer Gıda Maddeleri	29.	Kâğıt ve karton esaslı mamuller
7.	Alkollü ve alkolsüz içkiler	30.	Metal dışı mineral mamuller
8.	Tütün ve mamulleri	31.	Metal esya
9.	Yağlı tohumlar ve meyveler	32.	Otomotiv sanayi ürünleri
10.	Deri, kösele ve ham postlar	33.	Büro mak. ve haberleşme cihazları
11.	Tabii ve sentetik kauçuk	34.	Enerji üreten makine
12.	Tabii mantar ve yuvarlak ağaçlar	35.	Diğer elektriksiz makineler
13.	Odun hamuru ve kâğıt döküntüleri	36.	Diğer ulaşım araçları
14.	Dokumaya elverişli lifler	37.	Elektrikli makine ve cihazlar
15.	Bitkisel ve hayvansal ham maddeler	38.	Dokumacılık ürünleri
16.	Maden cevherleri ve döküntüleri	39.	Hazır giyim
17.	Kömür	40.	Sihhi tesisat ve ısıtma malzemeleri
18.	Petrol ve ürünleri	41.	Mobilyalar
19.	Petrol gazları, doğal gaz	42.	Seyahat esyasi
20.	Elektrik enerjisi	43.	Ayakkabı
21.	Demir dışı metaller	44.	Mesleki, bilimsel ölçü ve k. cihazları
22.	Demir ve çelik	45.	Diğer tüketim malları
23.	Plastikler		

Kaynak: Dis Ticaret Müstesarlığı (2006).